

LIBERALISME

- P.B. Cliteur, A.A.M. Kinneging en G.A. van der List (red.), *Filosofen van het klassieke liberalisme*, Kampen, Kok Agora & Kapellen, Pelckmans, 1993, 318 p., Hfl. 39,90 ISBN 90-391-0522-7 (Nederland) & 90-289-1773-X (België)
- P.B. Cliteur en G.A. van der List (red.), *Filosofen van het hedendaags liberalisme*, Kampen, Kok Agora, 1990, 156 p., Hfl. 29,90 ISBN 90-242-7669-1

Hoewel het aan het klassieke liberalisme gewijde boek als een *companion volume* bij de bundel over het hedendaagse liberalisme gepland werd, zal ik het, om historische redenen, eerst behandelen.

Opzet en structuur van het werk worden eerst door de redacteurs geschetst : het gaat erom de grote figuren van het liberalisme volgens hetzelfde schema (historische context, levensloop, leer, invloed, korte bibliografie) bondig te presenteren. Volgt dan een inleiding van Kinneging, waarin er een tentatieve typologie van het liberalisme voorzichtig voorgesteld wordt : naast een liberalisme van de denkers van de Verlichting (abstraherend en generaliserend, dat een door het newtoniaans voorbeeld geïnspireerde 'mechanica van de ziel' en een 'mechanica van de maatschappij' ontwikkelt) zou er een romantisch liberalisme (nadruk op autonomie, individualiteit, vrijheid, op de kunstenaar in plaats van op de handelaar) bestaan. Ondanks alle verschillen blijft voor beide richtingen de individuele vrijheid centraal : het gemeenschappelijke treedt duidelijk naar voor als men ze met de verschillende tendenzen van de communautaire traditie vergelijkt.

Het werk bestaat uit drie delen, 'Het liberalisme van de voorlopers en grondleggers', 'Het liberalisme van de Verlichting (achttiende eeuw)' en 'Het liberalisme na de Franse Revolutie (negentiende eeuw)', die telkens door korte samenvattende beschouwingen van Van der List voorafgegaan worden. In het eerste deel worden B. Spinoza (G.E. Lock), J. Locke (P.C. Westerman) en B. Mandeville (Van der List) behandeld; in het tweede Montesquieu en de Schotse Verlichting (Kinneging), De *Federalist Papers* (Cliteur), J. Bentham (A.M. Hol), I. Kant (C.E. Smith); in het derde F.W. Hegel (D.F. Scheltens), Wilhelm von Humboldt (A. Labrie), B. Constant (R. de Ruig), A. de Tocqueville (I. Kotterman-van de Vosse), J.S. Mill (M.J. Trappenburg), H. Spencer (J. Oversloot), Thomas Hill Green (B.H.E. Wempe) en L. von Mises (F. van Dun). Het boek is van portretten van alle grote figuren en van een namenregister voorzien.

Hoewel nogal veel medewerkers aan de onderneming deelgenomen hebben, is de eenheid van de bundel door het behoud van hetzelfde schema voor alle bijdragen en door de presentaties verzekerd. Het boek leest vlot en is zeer leerrijk : het vormt een uitstekende inleiding tot het liberale denken en slaagt erin een soms ingewikkelde materie zeer duidelijk te presenteren. Over de keuze van de vertegenwoordigers van het liberalisme kan natuurlijk gediscussieerd worden, wat de redacteurs trouwens grif toegeven. De afwezigheid van E. Burke, T. Paine en F. Guizot bijvoorbeeld is opvallend; dat Mises in dit boekdeel behandeld wordt, is verrassend en waarschijnlijk

een aanvulling van een leemte van het aan het hedendaags liberalisme gewijde werk. De bespreking van de eerder vergeten Green is een goede zet. De bijdragen over Montesquieu, De *Federalist Papers*, Hegel en Humboldt vind ik, in het genre van de inleidende studie, voorbeeldig. Soms zijn de bibliografieën al te summier en te weinig representatief. Voor Hegel bijvoorbeeld worden de werken van F. Rosenzweig en van E. Weil over de staat niet geciteerd; voor Tocqueville wordt er naar artikelen verwezen, maar niet naar hoofdwerken (de boeken van P. Manent, Lamberti enzovoort). De voorgestelde typologie van het liberalisme lijkt me niet zo verhelderend, en ik vraag me af waarom het werk van B.R. Barber, *Strong Democracy*, waarin de auteur een zeer genuanceerde en kritische conceptuele analyse van het liberalisme ontwikkelt, niet eens vermeld wordt: de daar voorgestelde typologie schijnt me veel vruchtbaarder.

De eerst verschenen bundel, gewijd aan filosofen van het hedendaags liberalisme, bestaat uit een algemene inleiding van Cliteur en Van der List en uit zeven bijdragen waarin volgende figuren behandeld worden: F. Hayek door I. Kotterman-van de Vosse, K. Popper door G.A. van der List, R. Aron door P.B. Cliteur, J. Rawls door M.J. Trappenburg, R. Nozick door J. Oversloot, R. Dahrendorf door C.J. Loonstra en I. Berlin door B. Wempe. Het boek is voorzien van een namenregister.

In het 'woord vooraf' wordt, in het voetspoor van Fukuyama, de overwinning van het liberalisme begroet en tegelijkertijd gerelativeerd. Daarbij wordt de betekenis van het liberalisme gedefinieerd aan de hand van zijn mensbeeld (waarin egoïsme, rationalisme, het menselijk tekort en individualisme de hoofdelementen zijn), van zijn waarden (plaats van het individu, mensenrechten, vrijheid — negatief maar ook positief —, en meer recentelijk bij de sociaal-liberalen de bekommernis om sociale zekerheid), van zijn maatschappijbeeld (voorkeur aan de spontane, zichzelf regulerende orde, alhoewel voor veel liberalen, maar zeker niet voor de libertarische stroming, de overheid in de economie moet ingrijpen om de zwakkeren een zekere welvaart te garanderen; voorkeur voor een pluralistische maatschappij), van zijn opvatting van de democratie (de meeste liberalen zijn 'democratische elitisten' die de 'democratische populistten' en de tirannie van de meerderheid vrezen). De dominantie van het liberalisme maakt dat er spanningen, onder meer tussen de 'libertaire' en 'sociale' liberalen, tussen 'vooruitstrevende' en 'behoudende' liberalen heersen. De vraag wordt zelfs gesteld of Dahrendorf niet 'liberalsozialistisch' zou zijn, waarop hijzelf negatief antwoordt: het doel blijft de vrijheid, de gelijkheid der kansen is maar een middel daartoe.

Elkeen van de zeven figuren wordt aan de hand van een portret, een biografische schets, een exposé van het werk en een persoonlijke beoordeling voorgesteld, waarop een korte bibliografie volgt. De presentaties slagen er mijns inziens in op duidelijke, precieze en kritische wijze de hoofdstellingen van de betrokken denkers weer te geven. Net als met de andere bundel krijgt de lezer een uitstekende inleiding tot de gekozen denkers. Mijn enig bezwaar is dat ik een meer uitgebreide bibliografie van de besproken auteurs verwachtte. Voor Aron bijvoorbeeld, worden de twee banden van diens studie over Clausewitz niet eens vermeld.

Kortom, de redacteurs hebben ervoor gezorgd dat er voortaan in het Nederlandse taalgebied een leerrijke en bruikbare inleiding tot een reeks liberale denkers bestaat. Het Curatorium van de Prof. B.M. Teldersstichting heeft dan ook gelijk zijn tevredenheid over het gepresteerde werk in het voorwoord van elke bundel uit te spreken.

Maurice WEYEMBERGH

TECHNOLOGISCHE CULTUUR

Yaron Ezrahi, Everett Mendelsohn and Howard Segal, *Technology, Pessimism and Postmodernism, Sociology of the Sciences*, (Yearbook 1993, Volume XVII), Doordrecht / Boston / London, Kluwer Academic Publishers, 1994, 216 blz., Hfl. 170, ISBN 0-7923-2630-X

Het boek, ontstaan uit een in januari 1992 te Jeruzalem en te Tel Aviv gehouden colloquium, bestaat uit een inleiding van Howard P. Segal en tien bijdragen. In de inleiding wordt gewezen op het verlorengaan van het vertrouwen in de sociale en politieke toepassingen van de kennis en van de technische deskundigheid. Het technologische pessimisme zou stilaan een component van de opkomende cultuur van het postmodernisme worden en het einde van de Verlichting betekenen. Zou men dan zover kunnen gaan om van een 'reenchantment' van de wereld te spreken? Segal noteert dat dat pessimisme met een hernieuwd bewustzijn van de omwereld en van het politieke gepaard gaat. Maar hij wijst erop dat de zorg voor de onwereld eventueel tot eco-fascisme kan leiden, waarbij het primaat aan de 'environmental concerns' boven het menselijke leven en welzijn verleend wordt.

De tien bijdragen zijn aan aspecten van die problematiek gewijd. Leo Marx in 'The Idea of "Technology" and Postmodern Pessimism' (pp. 11-28) wijst op de geschiedenis van het woord technologie en op het feit dat het stilaan het oudere 'mechanic arts' is gaan vervangen: de oudere benaming kon het nieuwe van het spoorweg-, het telegraaf- en het telefoonnet en van de grote gecentraliseerde en gebureaucratiseerde 'corporations' niet dekken. De overgang van een republikeinse opvatting van de vooruitgang naar een technocratische loopt met die evolutie parallel: men beperkt zich er niet meer toe de mechanische kunsten als middelen voor het opbouwen van een juiste republiek te beschouwen; men wil de middelen, die intussen zowel materieel ('artifactual or technical') als organisationeel ('managerial or financial') zijn, verder ontwikkelen. De verbeterde technologie wordt voortaan de basis en de maat van de maatschappelijke vooruitgang. Het politieke streven is niet meer het voornamelijk instrument van de verandering, maar wel de technische innovatie. In het begin van de twintigste eeuw wordt die nieuwe visie dominerend. Marx noteert dat zij in sommige aspecten van de avant-garde kunst overduidelijk werd, vooral in de architectuur. Na de tweede wereldoorlog en met de oorlog in Vietnam wordt het geloof van de Verlichting in het fundationalisme (het geloof in een tijdeloze fundering